

De nee zegger

Enkele jaren geleden sprak ik voor rechtenstudenten aan de universiteit Limburg over mijn carrière. De lezingenreeks, waarvan mijn voordracht onderdeel was, beoogde zicht te geven op de beroepsmatige levensloop van eminente juristen. Zodoende zouden de studenten aangezet worden tot reflectie op hun eigen keuzes en perspectieven. Een uur lezing en een uur vragen.

Ik aarzelde even toen ik de uitnodiging ontving. Wat moest ik naast eminente juristen als Huib Drion? Hoorde ik hier wel thuis? Ik was begonnen als jurist, maar al spoedig overstapt naar de politieke theorie. Uitnodigingen van studenten neem ik altijd aan, behalve als ik echt verhinderd ben. En zoals vaker bij zulke optredens op vreemd terrein leerde ik dingen waarvan ik tevoren zelfs niet wist dat ik ze niet wist.

Wat ik ontdekte was dat mijn carrière, voor zover die afhang van beslissingen van mijn kant, bepaald was door nee zeggen. Geen bankier, geen advocaat, geen rechter. Geen medewerker bij Huib Drion in het burgerlijk recht, het hoofdvak in mijn studie. Geen rechtsfilosofie met zijn interessante vragen, afgekloven tot dorre literatuur. Toen ik samen met Tim Koopmans staatsrecht doceerde en ontdekte dat een aantal van de ernstige kwesties die daar speelden niet binnen een juridisch kader waren op te lossen maar een politieke aanpak vereisten, ging ik ook van daar weg, naar de politicologie. Daar ben ik gebleven, zij het met uitstapjes naar organisatieleer en antropologie.

Toen ik terug moest kijken op mijn loopbaan besefte ik tot mijn verrassing dat de beslispunten en overwegingen altijd een nee betroffen, een afwijzing, weg van iets. De resultante is wat achteraf een carrière heet. Die is adequater te beschrijven als uitkomst van dingen die ik wilde mijden, dan als iets dat positief was gekozen en nagestreefd. Natuurlijk, ik ben bijna dertig jaar hoogleraar politieke theorieën gebleven omdat ik tegen waar ik terecht was gekomen geen nee hoefde te zeggen – ik zag er kennelijk waarde in en vond mijn werk een echte bijdrage daartoe. Maar dit is toch iets anders dan een positieve keuze vooraf die de Limburgse studenten in de jaren negentig wilden maken.

In de discussie met hen werd duidelijk dat nee zeggen – het afwijzen van onrecht en onzin – blijkbaar een kompas kan zijn voor het uitzetten van een loopbaan waarin achteraf een lijn is te ontdekken. Het signaleren en bestrijden van onzin en onrecht, en het trainen van studenten hierin, is immers een kerntaak van de academische denker over politiek. Ja, maar ook slechts een deeltaak, zo ontdekte ik later toen ik me realiseerde dat ik van elke overheidsactiviteit kon zeggen waarom die zou mislukken en dat logischerwijs mijn advies aan de overheid dus was: doe niets. Dát advies wilde ik niet voor mijn rekening nemen. Kritiek en afwijzing, zo besefte ik na enkele wild kritische jaren in mijn vak, moeten gedoseerd worden ingezet. Altijd kritiek oogt scherp, maar is makkelijk en onverantwoordelijk. De kunst is om constructief te denken over de vuile en gebrekkige activiteit die politiek is. Daaraan heb ik mijn beroepsleven uiteindelijk gewijd.

Een leuke voordracht en een levendige uiteenzetting in Limburg. Maar de ontdekking van het dominante nee zeggen bleef me wel bezig houden. Kennelijk ben ik een goede nee zegger. Daar ligt mijn sterkte en specialiteit. Daaraan kleven

voordelen. Mijn nee is nee, daar kom ik niet op terug. Geen knipperlichtverhoudingen. En ik heb een neus voor onrecht, onzin en leugen. Dat geeft me vertrouwen om relaties aan te gaan en politieke arrangementen te accepteren zonder extra op mijn hoede te zijn. Als er iets scheef zit, iets waarop ik nee moet zeggen, merk ik het vanzelf gauw genoeg. Zoals iemand die weet dat hij altijd vroeg wakker wordt geen (extra) wakker hoeft te zetten. Allemaal positief, niet waar?

Hm. Als mensen mij vragen waarom ik niet voor een beroeps carrière als musicus heb gekozen, weet ik eigenlijk geen antwoord, behalve het lamme ‘Ik heb eigenlijk niet gekozen’. (Twee keer eigenlijk met een negativum. Wat is er positief ‘eigenlijk’ aan mij?) Ze vragen dit omdat zonneklaar is dat muziek mijn moedertaal is en ik daarin vervulling vind en anderen bekoor.

Toen ik jong professor werd en mensen mij vroegen wat ik nu ging doen, antwoordde ik met overtuiging: ‘Dit is een groeifunctie voor het leven.’ (Je kan er Einstein in worden; hoewel, die deed zijn beste werk voordat hij professor werd, in zijn vrije tijd toen hij in Zürich werkte bij het patentbureau.) Hm. Was die functie niet ook aantrekkelijk omdat hij vrijheid geeft om nee te zeggen, om niet mee te doen, om naast beroep aandacht aan muziek en kinderen te geven?

En wat is er goed aan nee zeggen tegen dingen zonder ze te onderzoeken, zonder ze een kans te geven zich anders te tonen? Waarom bij voorbaat afzien van pogingen om ze te veranderen, om ze te bevrijden van hun onacceptabele kanten? Ik schreef eens over werk van Ad Geelhoed een bijdrage met de titel ‘Wie in zijn graf ligt maakt geen fouten meer’. Hij was daarover verstoord. Terecht, de titel slaat in de eerste plaats op mijn houding. Die houding (balk) stelde mij in staat een pijnlijke zwakte (splinter) in zijn overigens waardevolle analyse bloot te leggen.

Als ik van het beroepsleven naar de private sfeer overstap wordt het patroon van nee zeggen nog beklemmender. Relaties beëindig ik ineens en voorgoed. Op een afbreken kom ik nooit meer terug. Het stoppen is abrupt en laat geen tijd om het oude met het nieuwe te verbinden – om dat wat voorbij moet gaan om te zetten in een begrijpelijk verhaal, in een ‘erfenis’ (heritage). Door dat plotselinge en definitieve van mijn kant wordt het stoppen niet begrepen. Er is weliswaar een duidelijke en definitieve beslissing, maar die voelt als willekeur. Wat die achterlaat is een afgebroken verhaal. Ik zelf zie vaak mijn eigen beslissing om te stoppen met een relatie niet aankomen. Het blijft een geïsoleerd moment dat moeilijk te verwerken is achteraf, behalve als zogenaamd hard feit: toen wilde en kon ik niet meer (bij iemand blijven, aanraking verdragen). Doordat ik mezelf verras, realiseer ik me ook niet tijdig wat mijn verantwoordelijkheid is voor de emotionele en relationele gevolgen van stoppen. Doordat ik aldus blind en spontaan te werk ga, blijft de kans op herhaling van verdriet in volgende relaties even groot als ervoor. Het stoppen brengt niet een ophouden met, of veranderen van, mijn aandeel in een gedragspatroon.

Ook in de verhouding met mijn geliefde kinderen is dit abrupte stoppen manifest. Jarenlang zorgde ik voor hen in mijn tot woning omgebouwde kerk in Oegstgeest. Huishouden naast mijn werk deed ik vrolijk, maar het viel me ook zwaar. Toen de kinderen van school waren en zelfstandig zouden moeten wonen, zette ik, zonder ze te raadplegen, met een zucht van verlichting de kerk te koop. Toen die binnen twee dagen was verkocht en binnen twee maanden moest worden ontruimd, waren de kinderen geschokt. Hun jarenlange thuis was abrupt weggenomen. Tussen mijn oudste zoon en mij kwam het nooit meer goed. Hij heeft van mij weten te leren hoe je een verhouding radicaal beëindigt en

mij een koekje van eigen deeg bereid. Hij vermijdt alle contact. Toen ik hem onlangs bij de begrafenis van mijn vader ontmoette, herkende ik hem pas aan zijn stem.

Mijn vader. Ja, ook in de verhouding met hem kwam een moment van nee zeggen, maar wij bleven daarna wel verbonden. Op mijn dertiende besloot ik dat ik tot aan mijn dood anders zou zijn dan mijn vader, op wie ik naar men zei zoveel leek. Tegelijkertijd besloot ik echter dat ik mij nooit meer voor hem zou schamen (hij kon zich flink misdragen). Zodoende was dit niet een abrupt beëindigen, maar het transformeren van een relatie – zoals dat tussen vader en zoon ook hoort op weg naar zelfstandigheid en sterven.

Kijk ik tenslotte naar de betrekking tot mezelf, dan zie ik in mijn bewegen ook vaak iets abrupts, een ruk, een plotseiling stoppen. In de muziek wordt dit overwonnen. Maar in mijn slaap draai ik me abrupt en met een sprong om.

Wat volgt uit deze observaties is dat ik wel goed ben in stoppen, maar niet in 'goed', op een zinvolle wijze, stoppen. Afkappen is in zekere zin een vorm van niet kunnen stoppen, een voortzetting van de activiteit met een minteken ervoor. Nee zeggen is alleen een sterkte als het gedoseerd gebeurt, zodat er gelegenheid is om het beëindigde in een verhaal om te zetten tot iets dat voorbij is, dat we nu achter ons laten. Dat is de betekenis van 'als vrienden uit elkaar gaan' – niet het gezellige kopje thee, maar de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een verandering van de betrekking in wederzijds respect. Grote en mooie woorden, maar ook terechte woorden zie ik nu. Het verder gaan, het aanpakken van een alternatief, ook als dit minder aantrekkelijk is dan wat werd achter gelaten, is een sterkte, ja zeker. Maar het kan ook een zwakte zijn, doordat het de ene activiteit over de andere plakt, en aldus verhindert om het oude af te maken. Springen van de ene schots op de andere, als een

botsauto van 't ene weg naar 't ander, tot de volgende botsing. De richting wordt grotendeels bepaald door de opeenvolging van botsingen. Dat is geen gekozen leven. (Hoewel, ik verlangde als kind naar de botsauto's waar ik lange tijd niet in mocht.)

Waardoor wordt dit nee zeggen van mij gevoed? Wat is de functie ervan? Niets. Het houdt het niets buiten zicht. Soms merk ik dat ik bang ben dat ik niets ben, althans niet voldoende. De angst dat ik niet mag bestaan. Ik maak me klein om me bij mijn werkelijke niveau te houden. Het nee zeggen is gevoed door besta-angst en bijbehorende verdwyntruc: 'O, dan ga ik wel, dan doe ik het niet'. Met het nee zeggen ben ik het gevreesde oordeel van de ander voor. Als mensen echt zouden kijken, in rustige transformerende relaties, zouden ze het niets/onwaardige aan mij zien. Ik verdien zulke relaties niet en loop er, als ik eerlijk ben, dus van weg. En als ik toch blijf heb ik voortdurend bevestiging nodig dat ik wel iemand ben, dat ik in die relatie iemand mag zijn. Ik geloof dat niet echt, daarom moet het vaak gezegd worden. Het kan niet vaak genoeg gezegd worden. Dat is op zijn beurt weer een beschamende constatering. Zo kan een relatie niet gevoed worden. Dan maar een eind eraan.

Gevolg van deze angst om niet genoeg te zijn, is dat ik niet sta voor wat ik ben en doe, maar altijd ook ergens anders, dat ik altijd een ontsnappingsdeurtje in zicht wil hebben. Zo ben ik niet te pakken en te bekritisieren. Ik kan immers zo verdwijnen als dat er aan komt. Enerzijds geeft deze houding een echt respect voor vrijheid en flexibiliteit in afstemming van samenzijn. Maar anderzijds maakt het mij ongrijpbaar – ik steek mijn nek niet onvoorwaardelijk uit in voorkeuren en in emotionele zin. Er is altijd een voorbehoud, een onzekerheid, voelbaar. Zowel voor de anderen als voor mijzelf.

Het patroon van gevoed door angst abrupt nee zeggen is er niet altijd. Het steekt de kop op als ik het benauwd heb. Hoe komt dat?

Het zal te maken hebben met beschieting op driejarige leeftijd in de Tweede Wereldoorlog, toen ik zwaar gewond uit een brandende auto werd gered. Zij bij wie ik op schoot zat werd niet gered. Het zal te maken hebben gehad met het ziekenhuis, waarin ik vervolgens drie maanden lag, waar schotwonden ter voorkoming van wondkoorts keer op keer werden opengemaakt, en waar een fluitje werd afgenomen omdat ik daarmee zo geïrriteerd had dat het nodig was me te vertellen dat ik iemand had doodgefloten. Het zal te maken hebben gehad met mijn drift en humeur, die werden toegeschreven aan de beschieting en zodoende mij als echte uitingen nú werden afgenomen. Ik kon nooit gewoon driftig worden! De trek naar het niet-bestaan zal te maken hebben gehad met mijn besluit om niet te zijn zoals mijn vader, niet zoals iedereen zei dat ik was. Mijn vader met wie ik goed was, maar die mij voortrok boven andere kinderen – wie weet uit schuldgevoel voor zijn roekeloze gedrag voorafgaande aan de beschieting – en tegen wiens aanbiedingen ik keer op keer nee moest zeggen. Hoe meer ik nee zei, hoe meer hij aanbood.

Dit moge allemaal zo zijn, maar er is een veel eenvoudiger antwoord: ik ga door met abrupt nee zeggen omdat ik niet stop met mezelf heimelijk te verwerpen, mezelf geen bestaansrecht te gunnen. Het blijven draaien in bovengenoemde herinneringen en trauma's kan zelf in plaats van een verheldering een verslaving worden. Het doorbreken daarvan vereist niet meer dan een eenvoudige maar lange tijd o zo moeilijke handeling: nee zeggen tegen je eigen verslaving. In het licht van het hier vertelde verhaal is het patroon van negatief kiezen, dat ik bij mijn Limburgse voor-

dracht ontdekte, te begrijpen. Hoe kon ik positief kiezen als ik de kiezer – mezelf – verwerp? Als je niet bestaat kan je niet kiezen. Enkel je terugtrekken – een bevestiging van niet-bestaan. (Zie je wel, ik besta niet en mijn relaties ook niet).

Voor de hand ligt ook dat mijn interesse in het onderwerp 'stoppen' gevoed wordt door mijn eigen structuur van nee zeggen. Ik maak een omweg naar stopproblemen elders om hierop zicht te krijgen en er meer in vrede mee te leven. Net als Plato de gerechtigheid in het groot, in de staat, ging bestuderen om de structuur van de rechtvaardige ziel helder te krijgen. Ik hoop dat, net als bij hem, die omweg in zijn eigen termen interessant genoeg is.

Wat daarvan zij, dit hoofdstuk stopt hier en geheel in karakter verdwijnt ik nu weer als object van studie.